

МОТИВ РЕКРУТЧИНИ В ПОЕЗІЯХ Т. ШЕВЧЕНКА

THE MOTIF OF RECRUITMENT IN T. SHEVCHENKO'S POEMS

Гудима А.О.,

orcid.org/0000-0003-2081-0791

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У розвідці аналізуємо мотив рекрутчини в поезіях Т. Шевченка чотирьох періодів творчості, що досі не здобув достатнього висвітлення в шевченкознавчих працях, на противагу мотиву солдатчини. Зокрема, аналізований мотив розглядаємо в контексті імперської політики щодо поневолення та впокорювання українського народу. З другого боку, не менш суттєвим є і моральний аспект явища рекрутчини, адже виявляє морально-етичні проблеми, притаманні українському суспільству. А віддавання вдовиченка «в москалі» у Т. Шевченка стає симптоматичним образом злочинного ладу, неправедного світоустрою, а також «невольницького» українського світу, адже можливий лише «в невольниках людях».

Мотив рекрутчини започатковується в перший період творчості в поемі «Катерина», надалі ж розгортається у творах другого періоду – як історіософських (вірш «Гоголю», поема «Сон (У всякого своя доля)», містерія «Великий льох»), так і етологічних (поеми «Сова» та «Відьма»). Найширше мотив рекрутчини представлений у третій – невольницький – період поета і наділений множиною смислів: як торжество неправди, здійсненої за волею пана чи злих людей (поеми «[Марина]», «Меж скалами, неначе злодій...», вірш «Полюбилася я...» тощо); як вияв невольницького становища українського народу (поема «Москалева криниця»); як зневолення (позбавлення злої волі) людини (вірш «Не спалося, а ніч, як море»); як благо для людини, позбавленої можливості вільного життя (вірш «І золотою й дорогою...»). Мотив рекрутчини, як правило, стосується обставин рекрутського вербунку та підстав для цього. Зрідка поет описує повернення солдата до свого села, упускаючи роки солдатчини. Він може торкатися і долі матері, дружини, коханої рекрута, що зазнають безнастанних поневірянь або ж гинуть (вірші «Рано-вранці новобранці...», «Меж скалами, неначе злодій...», «Полюбилася я...»).

Підсумкові роздуми Т. Шевченка, пов'язані з мотивом рекрутчини, висловлені в елегії «Зійшлись, побрались, поєднались...» четвертого періоду творчості: автор символічно позначає безперспективний для нації спосіб існування в межах імперії, що прирікає її на загибель, натомість такі перспективи були за часів козаччини в межах своєї власної держави.

Ключові слова: Т. Шевченко, мотив рекрутчини, мотив солдатчини, людське призначення, образ москаля.

In the investigation we analyze the motif of recruitment in T. Shevchenko's poems of four periods of creativity, which has not yet received sufficient coverage in Shevchenko's works, in contrast to the motif of soldiering. In particular, we consider the analyzed motif in the context of the imperial policy of enslavement and subjugation of the Ukrainian people. On the other hand, the moral aspect of the phenomenon of recruitment is no less important, as it reveals the moral and ethical problems inherent in Ukrainian society. And giving a widow "in a Muscovite" to T. Shevchenko becomes a symptomatic image of a criminal system, an unjust world order, as well as the "slave" Ukrainian world, because it is possible only "in slaves".

The motif of recruitment begins in the first period of creativity in the poem "Catherine", then unfolds in the works of the second period – as historiosophical (poem "Gogol", the poem "Dream (Everyone has their own destiny)", the mystery of the "Great Cellar"), and ethological (poems "Owl" and "Witch"). The motif of recruitment is most widely presented in the third – slave – period of the poet and endowed with many meanings: as a triumph of untruth, committed at the will of the master or evil people (poem "[Marina]", "Between the rocks, like a thief...", the poem "I fell in love..." etc.); as a manifestation of the slave status of the Ukrainian people (the poem "Moscow Well"); as the enslavement (imprisonment of evil will) of man (the poem "Did not sleep, and the night is like the sea"); as a blessing for a person deprived of the possibility of a free life (the poem "Both golden and expensive ..."). The motif for recruitment usually relates to the circumstances of the recruit recruitment and the grounds for it. Occasionally the poet describes the return of a soldier to his village, missing the years of military service. It can also touch the fate of a mother, wife, beloved recruit, who suffer incessant wanderings or die (poems "Early in the morning recruits...", "Between the rocks, like a thief ...", "I fell in love ...").

The final reflections of T. Shevchenko, related to the motif of recruitment, expressed in the elegy "Gathered, married, united..." of the fourth period of creativity: the author symbolically denotes a hopeless way for the nation to exist within the empire, which dooms its prospects were in the days of the Cossacks within their own state.

Key words: T. Shevchenko, motif of conscription, motif of soldierhood, human purpose, image of a Muscovite.

Постановка проблеми. У доробку Т. Шевченка більшою мірою саме тема солдатчини привертала увагу дослідників, багатий матеріал для якої надає поетів «Журнал». При цьому зауважуємо недостатність висвітлення мотиву

рекрутчини. Варто зазначити, що поняття рекрутчини не є синонімічним до поняття солдатчини, оскільки позначає одночасно рекрутський набір і рекрутську службу. Серед поезій Т. Шевченка мотив рекрутчини реалізується головним чином

у першому значенні – рекрутського набору, а не служби, тоді як поняття солдатчини позначає саме солдатську службу.

Серед **останніх досліджень і публікацій**, близьких до досліджуваної нами теми, насамперед увагу привертають дві статті Шевченківської енциклопедії, що стосуються питань рекрутчини і солдатчини. У статті «Україна за доби Шевченка» (розділ «Армія. Рекрутчина») йдеться про історію рекрутських наборів у Російській імперії, способи комплектування армії, але при цьому мотив рекрутчини у творчості Т. Шевченка не заторкується [1]. Стаття ж «Солдатчина Шевченка» присвячена власне перебігу солдатської служби Т. Шевченка, насамкінець у ній лишень відзначається постійність мотиву рекрутчини і солдатчини у творчості Т. Шевченка [2]. Близькою за досліджуваною проблемою є стаття О. Яблонської [3], у якій ототожнюється рекрутчина і солдатчина, і, відповідно, образ москаля поширюється на рекрута, для чого, на наше переконання, немає підстав, оскільки, як правило, поет звертається до опису рекрутського набору, що не робить новобранця повнокровним москалем у його етнопсихологічних параметрах. Одним із першоджерел для нашого дослідження є монографія Л. Плюща «Екзод Тараса Шевченка» [4], присвячена глибинному аналізу поеми «Москалева криниця» (у двох редакціях), для котрої чільним є мотив рекрутчини. Також універсальним джерелом для дослідження творчості поета і занурення в його художній світ є праця І. Дзюби «Тарас Шевченко» [5]. Частково мотиву рекрутчини торкається О. Забужко, звертаючись до питання москальства, а ширше – ведучи мову про «українську національну катастрофу на всьому часовому протязі Шевченкового міфа» [6, с. 131].

Мета нашого дослідження – проаналізувати мотив рекрутчини в поезіях Т. Шевченка, розкривши його смислове та функціональне навантаження.

Виклад основного матеріалу. Серед дитячих вражень Т. Шевченка є такі, що пов'язані з реаліями рекрутчини та солдатчини. Під час чумакування з батьком 1824 р. йому довелося бачити аракчєєвські військові поселення [7, с. 21] за Гуляй-Подем і Новомиргородом. «Тут уперше Тарас міг побачити муштру й почути барабаний дріб, що супроводжуватиме його все життя не лише як покара його особистої долі, а й як лейтмотив образу Російської імперії» [5, с. 31]. Із дитячих вражень – і перебування москаля, солдата, в їхній оселі вже по смерті батька [7, с. 24]. Хоча, за свідченнями самого поета, в дитинстві його солдати не цікавили.

Як відзначає П. Зайцев, 1843 року, «побувавши на Чернігівщині, Полтавщині й Київщині, звідавши й далекі запорізькі степи, Шевченко мав повну змогу побачити все це (рекрутські вербунки. – А. Г.) на власні очі й наслухатися страшних, кривавими людськими сльозами политих скарг» [7, с. 162]. Рекрутська – військова – повинність, що діяла в Російській імперії задля забезпечення життєдіяльності її (імперської) машини, в Україні була запроваджена – на Правобережжі – 1794 року, на Лівобережжі – 1797 року. Постачати рекрутів мало оподатковуване населення, насамперед селянське. «Рекрутські вербунки були в ґрунті порушенням усякого права й справедливості: забирали до війська мало не завжди тих найубогіших, що бували часто єдиною підпорою родини» [7, с. 162]. Із 1793 р. по 1855 р. – термін служби становив 25 років (із 1834 р. – із них 5 років припадало на відпустку). Рекрутські набори супроводжувалися зневажливим ставленням до людини: рекрутам голили лоби, одягали у схожий на арештантський одяг; у рекрутське присутствіє їх вводили нагими. Мабуть, ніщо так не принижувало людську гідність, як втрапляння в ці лабети. Ось як описує рекрутський набір сам рекрутований 1847 р. мешканець села Поборки: «І мене схопили таємно і зовсім несподівано, забили в колодки й повезли. Читачу! Якщо тобі не доводилося бачити колишнього рекрутського набору, то ти можеш вважати себе щасливим. Нічого страшнішого я і уявити собі не можу. ...йти на 25-річний термін тодішньої військової служби – це все одно, що йти на явну смерть. І як іти? Сидить собі чоловік у своїй хаті або працює на своєму чи панському дворі, нічого не знаючи і не підозрюючи, позаяк наказ про набір тримався звичайно у дуже великому секреті. Раптом, за наказом панським, накидаються на нього, хапають, в'яжуть мотузкою або поясом руки назад, забивають ноги в колодки, тримають під караулом два-три тижні, а потім валять, як колоду, на віз і під вартою везуть у присутствіє. Там заголять, переодягнуть і поженуть за сотні і тисячі верств. Прощай сім'я і село рідне, прощай дружина і діти, здебільшого навіки!..» (переклад українською мовою – наш) [8, с. 750]. Забирали в рекрути і за злочини.

Мотив рекрутчини у Т. Шевченка започатковується в перший період творчості в поемі «Катерина», з'являючись наче мимохідь. Розмірковуючи про страждання життя байстрюків, автор пише: «...має добре слово в світі сирота; / Його б'ють і лають, закують в неволю...» («Катерина», 1838–1839) [9, с. 104], що наштотує на думку про подальшу сирітську рекрутську долю. Надалі активно розгортається в поезіях

періоду «трьох літ», знову ж таки зазвичай зринаючи мимобіжно. У поезії «Гоголю» (1844) поет протиставляє колишне синівське призначення, за часів козацтва, – служити Україні, сповідувати цінності честі, слави, братерства, у випадку ж відступництва та зради – поплатитися за це життям, і сучасне синівське призначення – бути «гарматним м'ясом» у російському війську. Якщо Україна плекає високі цінності та вимагає їх дотримуватися, то «отечество» – насичується кров'ю, пожираючи людські життя. Російську армію Т. Шевченко називає різницею, у яку сам батько, що в минулому чатував честь роду, «продає» свого викоханого сина: ось до чого вдається уражена імперією національна свідомість. У містерії «Великий льох» (1845), безпосередньо в частині «Три лірники», кульмінація твору – розриття Богданового льоху – продовжується такими рядками: «А ісправник / Трохи не сказився! / ... / Якби йому Богдан оце / У руки попався, / У москалі заголив би, / Щоб знав, як дурити / Правительство!!» [9, с. 326–327]. Відтак тут, що загалом притаманно Т. Шевченкові, рекрутчина репрезентована як спосіб боротьби з «неугодними», як покара за певні провини (тут – перед «правительством»).

«Солдатське нежитіє» у своїй поезії Т. Шевченко воліє оминати, хіба зрідка вдаючись до його опису. Так, оповідач поеми «Сон (комедія)» (1844), оглядаючи згори «городи з стома церквами», являє видиво москалів: «А в городах, мов журавлі, / Замоштрували москалі; / Нагодовані, обуті / І кайданами окуті, / Моштруються...» [9, с. 271]. При цьому Т. Шевченко підкреслює муштру як «змістовну складову» солдатського життя та їхнє становище невільників. У поемі ж «Кавказ» (1845), ведучи мову про імперські злочини щодо кавказьких народів: проливання крові, грабунки, виконавцями яких були солдати, поет говорить і про їхні смерті: «Лягло костями / Людей муштрованих чимало» [9, с. 344]. У поемі «Сон (комедія)» Т. Шевченко являє мотив рекрутчини як частину пекельного українського «раю»: «...а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військо оддають!» [9, с. 268]. Такі відгуки мотивів рекрутчини і солдатчини в історіософських творах поета періоду «трьох літ».

В етологічних поемах другого періоду автор також не міг обійти мотиву рекрутчини. У поемі «Сова» (1844) Т. Шевченко описує перебіг «рекрутської кампанії»: «Стали хлопців / В кайдани кувати / Та повезли до прийому / Битими шляхами. / Пішла й вдова з матерями / З дрібними сльозами. / ... / Стару вдову до обозу / Та

й не допускали. / Ой привезли до прийому / Чуприни голити. / Усе дрібні, усе малі, / Все багатих діти. / Той каліка-недоріка, / Той не вмiє стати, / Той горбатий, той багатий, / Тих чотири в хаті. / Усі невлад, усіх назад, / В усіх доля мати. / А у вдови один син, / Та й той якраз під аршин» [9, с. 260]. Мрії матері про щасливу долю для свого сина нездійсненні навіть не стільки через її вдівство та убогість, – тут Т. Шевченко торкається теми ширшої, традиційної для нього: безталання, що переслідує людину. І, властиво, вдівство, і рекрутчина служать виявом цього великого «злого безталання» [9, с. 258], що «зострінеться всюди... де люди» [9, с. 258]. Відтак на першому плані недоля матері, злидні, що неодмінно пов'язані з долею її сина, і безнадія та розпач, а як наслідок – божевілля матері і людська зневага до неї. Рекрутчина, відтак, набуває найтяжчого вияву людської неправди і людського зла. У вірші вже наступного періоду, близькому до етологічної поеми «Сова» темою матері, її долі та материнської любові, – «У нашiм раї на землі...» (1849) – серед причин самотності і покинутості матері своїми дітьми поет вказує такі: «І вирости, і розійшлись / На заробітки, в москалі» [10, с. 194]. Традиційно автор спершу змальовує мрії своїх героїнь про щастя та благополуччя для своїх дітей і для себе, а потому їхню долю, що повністю розходиться з цими мріями. У цьому, як наголошує І. Дзюба, «маємо незмінну «шевченківську» тему: трагічну невідповідність людського призначення і людської долі» [5, с. 445].

Мотив рекрутчини у третій – невольницький – період творчості Т. Шевченко постійно влітає в мереживо своїх поезій, щоправда також як другорядний. Це стосується і теми солдатчини: «Світ дум і був власне його світом, до якого інший світ, світ солдатчини, мав стосунок лише «по дотичній». Саме як додаткові, ситуативні подразники або стимули входили в його поезію враження і досвід засланського життя, вписуючись у її постійні мотиви, збагачуючи і трансформуючи їх» [5, с. 426]. Мотив рекрутчини з'являється у вірші «Рано-вранці новобранці...» (1847) (цикл «В казематі»), у вірші «Не спалося, а ніч, як море» (1847), поемі «Москалева криниця» (двох редакцій), вірші «Ну що б здавалося, слова...» (1848), поемі «[Марина]» (1848), поемі «Меж скалами неначе злодій» (1848), віршах «Полюбилася я...» (1848), «Ой виострю товариша...» (1848), «По улиці вітер виє...» (1848), «І золотої й дорогої...» (1849).

Зазвичай рекрутчина зображується поетом як торжество неправди, здійснюваної за волею пана: «Назавтра в город одвезли / Та й заголили в мос-

калі! / Отак по нашому звичаю, / Не думавши, кончають!» («[Марина]», 1848) [10, с. 102]; «Любо та кохано / Прийшли, взяли сіромаху / Та й повезли з дому / ... / Прямо до прийому» («Меж скалами, неначе злодій...», 1848) [10, с. 114]; чи за волею злих людей: «Люде гордії, злі / Розрізнили, взяли / Та повезли до прийому – / Оддали в москалі!» («Полюбилася я...», 1848) [10, с. 126]; «По улиці попідтинню / Вдова шкандибає / Під дзвіницю, сердешная, / Руки простягати / До тих самих, до багатих, / Що сина в салдати / Позаторік заголили, / А думала жити...» («По улиці вітер віє...», 1848) [10, с. 130]. А віддавання вдовиченка «в москалі» у Т. Шевченка стає симптоматичним образом злочинного ладу, неправедного світоустрою («Ой виострю товариша...»).

Хоча у Т. Шевченка є винятки, коли сам герой іде в москалі («Не спалося, а ніч, як море»): сам себе заневолує, позбавляє свободи, і зневолює, позбавляє злої волі, дізнавшись про покритництво своєї нареченої, сповнений жаги помсти. Є навіть таке, що неволя москальства може сприйматися як благо для людини. Про таку незвичайну – «благу» – мотивацію віддачі в москалі сироти поет говорить у вірші «І золотої й дорогої...»: «...Щоб він не плакав, не журився, / Щоб він де-небудь прихилився, / Та оддадуть у москалі» [10, с. 202]. Щоправда, така перспектива очікувана для того, хто «ніколи / ...не бачитиме волі, / Святої воленьки» [10, с. 202] і «не знатиме, де дітись / На сім широкім вольнім світі...» [10, с. 202]. Із цим перегукується мотив рекрутчини у вірші «Ну що б, здавалося, слова...»: «Співа матрос, як той козак, / Що в наймах виріс сиротою, / Іде служити в москалі!» [10, с. 94].

Мотив рекрутчини як правило реалізується у прийомі героя в рекрути, історія якого часто на цьому завершується. Обумовлено це життям: 25-річною службою, втратою зв'язку з родиною та батьківщиною, у багатьох випадках передчасною смертю (як-от у поемі «[Марина]»: збожеволіла дівчина передбачає долю свого нареченого: «Убили, мабуть, на війні?» [10, с. 108]). Т. Шевченка привертає також доля родини рекрута – чи то матері, чи то дружини, чи то коханої – що зазнають безнастанних поневірянь або ж гинуть. Так, вірш «Рано-вранці новобранці...» автор розпочинає із виходу рекрутів за село, а продовжує зверненням до долі дівчини – нареченої одного з рекрутів, яку спіткала смерть. У вірші «Меж скалами, неначе злодій...» поет показує долю московки, дружини солдата: «... всюду / Хиляється... і по жидах, / І по панах, боса...» [10, с. 115]. У цьому і деморалізуючий бік

рекрутчини в долі жінки. (Хоча при цьому грає роль і її власна зрадливість, що й призвела до рекрутського вербунку чоловіка). Відтак типова доля жінки рекрута, на наш погляд, змальована у вірші «Полюбилася я...»: «І московкою я, / Одиноккою я / Старіюся в чужій хаті – Така доля моя» [10, с. 126].

Автор акцентує на тому, що рекрутчина є актом творення зла і неправди, оскільки відбувається насамперед всупереч законам моралі. Зрідка поет описує повернення солдата до свого села, упускаючи роки солдатчини. Москаль із вірша «Рано-вранці новобранці...» – самотній, без життєвої перспективи, прив'язаний до місця свого нездійсненого щастя. Роки солдатчини завдали каліцтва, позбавили його можливості створити сім'ю, «жити, любитися / Та Бога хвалити!» [10, с. 18]. Натомість – самотність, туга за минулим, відчуття нереалізованості, пустка. Понад це – москаль із поеми «Меж скалами, неначе злодій...» дослужився до чину і, повернувшись у село, виявив глибоке милосердя до свого ворога – зрадливої дружини. Москаль Максим, герой поеми «Москалева криниця», попри фізичне і мовне каліцтва, своєю побожністю, працьовитістю і ласкавістю уподібнюється святому. На нашу думку, у цих творах Т. Шевченка розуміє солдатчину як шлях несення свого хреста, духовного самостояння і подвигу, – так, як ці роки солдатчини перейшов сам Т. Шевченко, зберігши свою душу від руйнівного впливу солдатчини. Звідси і його москалі – не реальні москалі, а великодушні і наче святі.

Інакшими є москалі, з якими застерігає кохатися дівчаток поет: москаль Іван у «Катерині», герої віршів «Не вернувся із походу...» (1848), «Титарівна-Немирівна» (1860), яких солдатчина розбестила, здеморалізувала, які, власне, є справжніми москалями-солдатами: «носіями русифікації, колонізаторами і грабіжниками» [4, с. 91]. Ця остання функція, наголошує Л. Плющ, «зв'язана також з темою покривджених ненажерами-москалями селян і особливо зведених з пуття селянських дівчат-покриток» [4, с. 91]. Москалі, зауважує Н. Чамата, – це «номінація зла, уособлення імперії, що нищить укр. націю» [11, с. 184]. І річ не в етнічному походженні такого москаля (воно може бути різним), а у перетворенні рекрута на москаля (одиночку російської армії як опори імперії) – через втрату духовних цінностей, зв'язків із родиною, з попереднім життям і, натомість, заміщення колишніх моральних та духовних цінностей тим, що становить зміст солдатчини: моральною порожнею, розбещенням, уособленням чого були казарми, муштрою, щоденною

наукою-нав'язанням любові до царя та «отечества». Водночас мотив рекрутчини аж ніяк не тотожний мотиву москальства, хоча сама рекрутчина несла в собі зло змоскалення, асиміляції.

Зупинимось дещо детальніше на поемі «Москалева криниця» (першої редакції), що зосереджує у собі попередні спостереження. Автор знову-таки веде мову про взяття в рекрути вдовиного сина: «...вдовиного, бачиш, сина / В прийом громада повезла. / Такі-то темні діла / Творяться нишком на сім світі!» [10, с. 65]. Після чого Максим вирішує сам піти в москалі, аби врятувати вдовицю від злиднів. Відбувши солдатчину і повернувшись до рідного села, Максим зіштовхується з ворожістю громади до нього як до москаля: «Чого він придибав? / Нема в його хати, / Ні сестри, ні брата, нікого нема. / Чого ж він приплентав?» [10, с. 67]. У другій редакції «Москалевої криниці» (1857) Т. Шевченко докладніше зупиняється на мотиві рекрутчини (дозволимо собі розлогу цитату): «Аж гульк! / Од матушки-цариці, / Таки із самої столиці, / Прийшов указ лоби голить. / Се в перший раз такий указ / Прийшов з Московщини до нас. / Бо на Україні в нас, бувало, / У козаки охочі йшли, / А в пікінери вербовали, / Та теж охочих. На селі / Зобралася громада радить, / Кого голить у москалі. / Порадили громадою, / Та скурвого сина, / Вдовиченка-ледащицю, / Забили в скрепицю, / Та й повезли до прийому. / Он яке твориться / На сім світі! Яка правда / У людей, мій сину. / Така й досі, я думаю, / В нас на Україні. / Та другої і не буде / В невольниках людях» [10, с. 238]. Так, віддавання в рекрути вдовиченка – а такий епізод також зустрічаємо в поемах «Сон (комедія)», «Сова», віршах «Ой виострю товариша...», «По улиці вітер віє...» – Т. Шевченко називає «невольницькою правдою». Поет переконаний, що серед невольників тільки й може панувати неправда; натомість природними, вкоріненими для Української держави козацької доби є поняття слави, волі та правди. Подібні міркування автор висловлює й у поемі «[Царі]»: «...де нема святої волі, / Не буде там добра ніколи» [10, с. 86].

Серед поезій четвертого періоду елегія «Зійшлись, побрались, поєднались...» надає нові смисли мотиву рекрутчини. Насамперед зауважимо, що традиційною є інтерпретація твору як такого, що «завершує розробку теми родинного життя і щастя» [11, с. 181], відображає «етапи особистої драми поета – сподівання на щасливе одруження та власну родину й усвідомлення згодом нездійсненності цих сподівань» [11, с. 181], а в основі розповіді – доля «простої родини

в поневоленій Російською імперією Україні» [11, с. 182]. На нашу думку, найбільше серед попередніх творів за смыслом елегія «Зійшлись, побрались, поєднались...» наближена до поезії «Гоголю». Так само йдеться про синівське усічення роду і народу відповідно: «...хлопців в москалі забрали» [10, с. 370], однак при цьому має місце і звернення до дівочої (доньчиної) лінії: «Дівчаток москалі украли...» [10, с. 370]. Л. Плющ називає це «порочним колом» [4, с. 166], «соціально-національною трагедією», що «замкнулася в коло абсурду» [4, с. 167]. Метафорично тут Т. Шевченко показує тупиковий шлях для нації. Мова йде про відсутність національних перспектив у межах імперії, які натомість були за часів козащини у межах своєї власної держави. Властиво йдеться про руйнівний вплив імперії на українців – їхнє змоскалення: «забрали» та «украли» – це насильницькі дії зовнішніх сил щодо «дітей» України. І цей мотив розгортається на тлі сподіваного родинного благополуччя, що видається примарним, наче не було ні хатини, ні садочка, неначе то був сон. Такими є підсумкові Шевченкові роздуми, пов'язані з мотивом рекрутчини.

Висновки. Таким чином, прочитання мотиву рекрутчини поетом є досить складним. Насамперед Т. Шевченко тлумачить його як крайній вияв несправедливості щодо людини, щонайгостріше це виявляючи в образі рекрутованого вдовиченка («Сон (комедія)», «Сова», «Москалева криниця», «Ой виострю товариша...», «По улиці вітер віє...»). Цей образ стає симптоматичним для «невольницького» українського світу, адже можливий лише «в невольниках людях». Мотив рекрутчини не обмежений обставинами рекрутського вербунку та підставами до заневолення людини, а й торкається долі родини рекрута. Часто супровідним до цього мотиву є образ пустки. Також мотив рекрутчини пов'язується з шевченківською темою невідповідності людського призначення і людської долі (за І. Дзюбою). Зазвичай рекрутський вербунок показаний як насильницькі дії щодо людини; в окремих творах рекрутчина стає добровільним вибором героя («Не спалося, а ніч, як море...», «Москалева криниця»), або ж навіть може сприйматися «благом» для нього («І золотої й дорогої...»). Окрім того, мотив рекрутчини вписується в історіософський смисловий пласт поезій Т. Шевченка, символічно позначаючи безперспективний для української нації спосіб існування в межах імперії, що прирікає її на загибель («Гоголю», «Зійшлись, побрались, поєднались...»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Т. 6 : Т–Я / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка ; редкол. : М.Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 2015. С. 373–375.
2. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Т. 5 : Пе–С / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка ; редкол. : М.Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 2015. С. 883–888.
3. Яблонська О. Поетична творчість Т. Шевченка: соціо- та етнопсихологічні параметри образу москаля. *Шевченкознавчі студії*. Вип. 16. Київ : ВПЦ «Київський університет». С. 109–121.
4. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка : Навколо «Москалевої криниці» : Дванадцять статтів / передм. Ю. Шевельова. Київ : Факт, 2001. 384 с.
5. Дзюба І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. 2-ге вид., доопрац. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
6. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 3-є вид. Київ : Факт, 2006. 148 с. (Сер. «Висока полиця»).
7. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. 2-е вид. Київ : Обереги, 2004. 480 с. (Сер. «Б-ка укр. раритету»).
8. Из воспоминаний отшельника к-ской пустыни. Киевская старина. 1887. Том XIX. Декабрь. С. 717–761.
9. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 6 т. Т. 1 : Поезія 1837–1847 / редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.
10. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 6 т. Т. 2 : Поезія 1847–1861 / редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.
11. Шевченківська енциклопедія: Літературні твори / редкол.: М.Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ : Імекс-ЛТД, 2016. С. 181–184.

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.2.35>

**ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРСОНАЖІВ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИМ
КОНТЕКСТОМ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.)**

**THE CONDITIONALITY OF LITERARY CHARACTERS BY CULTURAL
AND HISTORICAL CONTEXT (ON THE EXAMPLE OF UKRAINIAN LITERATURE
OF THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY)**

Перевертень Н.С.,

orcid.org/0000-0002-6703-6927

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності

Державного університету телекомунікацій

У статті розглядається вплив тогочасної епохи, а саме доби козацтва, на формування характерів літературних героїв. Автор показує, яким чином письменники української літератури I пол. XIX ст., як-от М. Гоголь, Є. Гребінка, витворюють історичну добу, не звертаючись до конкретних історичних фактів і подій, а саме через особистість своїх персонажів. На прикладі творів М. Гоголя «Тарас Бульба» та Є. Гребінки «Ніжинський полковник Золотаренко», «Чайковський» висвітлюється залежність характерів головних героїв від специфіки історичного контексту. Завдання письменників – не змалювати історичну правду а через образи репрезентувати дух і настрої тогочасної епохи, наголошуючи на її складності, суперечливості і нездатності на компроміси. Щоб зрозуміти характер і вчинки літературних персонажів М. Гоголя і Є. Гребінки, нашим сучасникам потрібно ознайомитися з тогочасними реаліями, які є рушійним чинником під час формування особистості.

Автор наголошує, що кожен із героїв є втіленням певної ідеї, що була на той час особливо актуальною. Образи витворилися під впливом суспільного середовища, для якого поняття патріотизму, відповідальності та боротьби за долю народу, честі, гідності, любові були нерозривні і взаємопов'язані. У часи, коли Батьківщина перебуває в небезпеці і потерпає від війни з ворогом, немає місця компромісам, адже на перший план виходить громадянський обов'язок, а не особисті інтереси. Те, що здається жорстокістю, у тих умовах просто необхідне, щоб не просто вистояти, а перемогти.

У статті проаналізовано характери головних героїв творів М. Гоголя та Є. Гребінки, показано чинники, які формували їхній світогляд і пріоритети. Незважаючи на те, що образи Тараса Бульби, полковника Івана, полковника Золотаренка є більше художніми, ніж історичними, вони дають чітке уявлення про особистість тогочасної доби.

Ключові слова: історична доба, безкомпромісність, патріотизм, героїзм, особистість.